

ENCYKLOPEDIA

POWSZECHNA

S. ORGELBRANDA.

TOM PIERWSZY.

(A. — Baranowski).

Nowe Stereotypowe Wydanie.

WARSZAWA.

NAKŁAD, DRUK I WŁASNOŚĆ S. ORGELBRANDA SYNÓW.

Ulica Bednarska Nr. 20.

1877.

Дозволено Цензурою.

Варшава, 5 Октября 1877 года.

A.

A, pierwsza litera abecadła wszystkich niemal narodów, jest jedną z sześciu samogłosek; w logice. **A** znaczy jakikolwiek przedmiot myśli; formuła **A=A** znaczy: że każda rzecz równa jest samej sobie; w napisach rzymskich: **A=Augustus** (cesarz), **V=Augusta** (cesarzowa); przy oznaczaniu lat **a=anno** t.j. roku; na monetach oznacza, że są wybite w głównej mennicy; w handlu **a** znaczy „po“ np. funt **a** 6 rs.; w kurscełtach znaczy *argent*, moneta brzęcząca. **A**, w skali muzycznej jest jedną z siedmiu nut, którą Francuzi i Włosi nazywają *La*. Na receptach *a, aa, ana*, znaczy tyle, co „w równych częściach.“ Co do warunków powstawania dźwięku **A** ob. Samogłoska.

Aa, (wyr. celt.=staroniem: *aha*=woda), nazwisko kilku rzek: 1-a w Kurlandii, (po lotewsku Lella-Uppe), wpada prawą odnogą do ujścia Dźwiny zachodniej, a lewą do zatoki Rygskiej; 2-a w Lifflandii, **Aa**, v. Trejder-**Aa** wpada do morza Bałtyckiego powyżej Rygi; 3-a w departamencie franc. Pas-de-Calais, wpada pod Dunkierkę do oceanu; 4-a w Hollandii, dopływa r. Yssel; 5-a w Szwajcarii, gdzie wybiegłszy z kantonu Uri przez Unterwald wpada do jeziora zwanego Czterech Kantonów. Nadto kilka rzek t. n. jest w Westfalii.

Aa, można rodzina niderl., która się w XVI w. przyczyniła do oswobodzenia ojczyzny; *Piotr van der Aa*, znakomity geograf w Lejdzie, † 1730, wydał atlas z 2,200 kart złożony i wiele dzieł botanicznych.

Aach, miasteczko w w. ks. Baden. Tu Francuzi 25 Marca 1779 r. wygrali bitwę z Austryjakami.

Aachen, ob. *Akwizgran*.

Aaki, statki używane do żeglugi na Niższym Renie.

Aal (Jakób), norwegski pisarz i mąż stanu, ur. 1773, teolog, następnie górnik, zajmował się też badaniem starożytności, narzeczy i podań ludowych swej ojczyzny; † 1844. Z dzieł jego najważniejsze: „*Nutid og Fortid*“ (Teraz i dawniej).

Aalborg, dyjeceya w północnej części Danii, obejmująca 135 mil kw. i 204,500 mieszkańców, ze stolicą tegoż nazwiska nad zatoką Lütjefær i wygodnym portem oraz rozmaitemi fabrykami. Miasto prowadzi znaczny handel, posiada seminaryjum, szkołę marynarki i dosyć liczną bibliotekę.

Aalen, miasto okręgowe w Wirtembergiem, nad r. **Aal**, 5,300 m., fabryki wyrobów wełnianych i garbarnie.

Aalesund, miasteczko w Norwegii z wyborem portem i bogatym rybołóstwem.

Aali-Pasza (Mechemet-Emin), ur. 1815 roku w Konstantynopolu. Przechodził szybko stopnie

wyższych urzędów dyplomatycznych; w r. 1852 został wielkim wezyrem, w 1854 r. pozyskał dwie najważniejsze w Turcyi posady: ministra spraw zagranicznych i prezesa tanzymatu czyli reform państwa. W następnym roku mianowany był pełnomocnikiem na konferencyje w Wiedniu, a po powrocie stamtąd znowu wielkim wezyrem, na którym to urzędzie ułożył prawa, określające swobody chrześcijan, zatwierdzone hattyszeryfem 18 Lutego 1856 r. W tymże samym roku, jako pełnomocnik turecki, czynny brał udział w konferencyjach paryskich, odznaczając się niepospolitą energią i przenikliwością. Po podpisaniu traktatu paryskiego 3 Marca 1856 r. powrócił do kraju, znowu objął urząd wielkiego wezyra, i takowy sprawował pomimo niezliczonych trudności, stawianych mu przez starowierców muzułmańskich. Podczas rokoszu kandyjskiego 1867 r. nie dozwalał mocarstwu zagran. mieszać się do spraw tureckich. Przyczynił się wielce do załatwienia drogi pokojową sporu grecko-tureckiego 1868 r. Wraz z Fuad - Paszą przekształcił 1868 roku radę państwa w rodzaj ciała konstytucyjnego. W 1869 r. objął ministerjum spraw zagranicznych. † 1871 r.

Aalst (Aelst, Alost), warownia w belg. prowincyi Wschodniej Flandryi; 18,000 m., dawniej stolica Flandryi austrijackiej.

Aam lub **Haam**, miara cieczy, używana w Hollandyi i prowincyach Nadreńskich, obejmująca około 16 garncy polskich.

Aar, jedna z największych rzek w Szwajcarii; wypływa z Aarskich lodników w pośród Alp Berneńskich, wpada do Renu naprzeciwko Waldshut. W gwałtownym biegu swoim tworzy wiele wodospadów, z których jeden pod Handeck należy do najwspanialszych w Europie. W łożysku jej znajduje się piasek złoty.

Aar lub **Ahr**, rzeczka w Prusach nadreńskich, wpadająca do Renu. Na jej brzegach rośnie dobre wino tegoż nazwiska.

Aarau, stolica kantonu Argowii w Szwajcarii nad r. **Aar**. Około 5,000 mieszkańców, trdniących się głównie przemysłem. W bliskości są kopalnie żelaza i alabastru. W mieście znajdują się fabryki wstążek, wyrobów bawełnianych i ludwisarnia. 20 Lipca 1712 zaszła tu bitwa w wojnie domowej zwaney Togenburską, między kantonem Berneńskim i Unterwaldzkim, którą 11 Sierpnia t. r. zakończył stanowczy pokój.

Aarburg, miasteczko szwajcarskie w kan. Argowii, posiada znaczne fabryki bawełniane i prowadzi handel winem.

Aargau, ob. Argowija.

Aarhus, dyjecezyja we wschodniej części Danii, obejmuje 99 mil kwad. i liczy 194,800 mieszkańców. Główne jej miasto t. n. ma 11,000 m. trudniących się żegluga, rybołóstwem i przemysłem; pamiętne pomyślną dla Prusaków bitwą z Duńczykami, stoczoną 31 Maja 1849 r. Posiada gotycką katedrę 1201 r. zbudowaną, najpiękniejsze dzieło architektury kościelnej na całej północy.

Aaron, starszy brat Mojżesza, był pierwszym wielkim kapłanem Hebrajczyków. Czyny cudowne, znane pod nazwą *siedmiu plag egipskich*, jakie wspólnie z Mojżeszem dokonał na dworze Faraona, przyczyniły się do wyswobodzenia ludu żydowskiego z niewoli egipskiej. Aaron † na górze Hor w 123 r. życia.

Aaron; rodem Francuz † 1059, pierwszy opat Benedyktynów Tynieckich (1046—1059). Otrzymał od króla Kazimierza biskupstwo Krakowskie, wyjednał sobie nadto 1046 r. u Benedykta IX prawo arcypasterskie. Ponieważ jednak nominacja ta wydana była przez Benedykta IX nieprawnie zasiadającego na stolicy apostołskiej, jako antypapieża, przeto o arcybiskupstwie Krakowskiem mowy być nie może; jakoż już następca A. Lambert Zula wcale się o paljusz nie starał. Porów. *Bielowski M. P. H. I*, 358; *Friese I*, 270 — 272; *Alzog III*, 184—185.

Aaron (Piotr), wojewoda multański, rozkazał ściąć wojewodę Bohdana w r. 1385, a po 2 latach rządów sam ścięty został.

Aaronowicz (Izaak), rodem z Prostic na Morawach, autor i drukarz krakowski od r. 1550 do 1630, w którym umarł. Z jego drukarni wyszedł sławny Talmud Babiloński (1603—1605) w 12-tu tomach.

Aasen (Ivar Jędrzej), autodydakta jeden z najcelniejszych norweskich językoznawców, ur. 1813 r. Podróżował wiele po rodzinnym kraju w celach naukowych, i owoce prac swoich złożył w kilku ważnych dziełach.

Aasvår, grupa niskich wysepek pod kołem biegunowym półn., niedaleko brzegów Norwegii. Obecnie jedna z najważniejszych w Europie miejscowości dla rybołóstwa. Corocznie w Grudniu, od 2—3 tygodni łowią tu około 200,000 ton najprzedsniejszego gatunku śledzi.

Abā lub Abac, miasto w starożytniej Focydzie, sławne z wyroczni i wspaniałej świątyni Apollina.

Abā lub Owo, Owen, Ouban (Samuel), szwagier króla Węgierskiego Szczepana I (ś.), naczelnik stronnictwa nieprzyjawnego królowi Piotrowi, który pokonany schronił się do Bawarii. Obrany królem r. 1041 odznaczył się wielkiem okrucieństwem i spustoszył Austrię i Bawaryję. Pobity r. 1044 nad r. Rabą przez cesarza Henryka III, dostał się do niewoli i ścięty został, z rozkazu swego współzawodnika Piotra.

Ababdeh, lud afrykański, mieszkający pomiędzy Nilem a morzem Czerwonem aż do dolnego Egiptu. Są wzrostu niskiego, prowadzą życie koczujące i wojownicze. Dzielią się na kilka

pokoleń, zostających pod rządem szejka z Redenu i prowadzą handel gummą, szesem, węglem, alunem, niewolnikami i t. p.

Aback, sloboda w gub. Tobolskiej, pow. Iszymskim nad r. Iszymem; 3,000 m. W porze letniej odbywa się tu jarmark na płody miejscowe, odwiedzany licznie przez Kirgizów.

Abacus, mały stolik okryty piaskiem lub pyłem, na którym starożytni kreślili cyfry lub figury ucząc się arytmetyki i jeometrii. Ztąd w ogóle pewna tabliczka rachunkowa, np. A. Pitagorasa t. j. tabliczka mnożenia. W architekturze oznacza płytę wierzchnią, pokrywającą kapitel filaru. Także machina rachunkowa.

Abade, ob. Ababdeh.

Abaddon, W Talmudzie, miejsce pobytu umarłych. W Apokalipsie ś. Jana, anioł przepaści, mający być figurą szatana.

Abadir, kamień owinięty w pieluchy, który Rhea podała swemu mężowi Saturnowi do pożarcia zamiast nowo-urodzonego syna Jowisza.

Abad y Queypeo (Manuel), biskup Valladolidu w Meksyku, który, jako przeciwny powstaniu Nowej Hiszpanii i wróg trybunału inkwizycyjnego w Rzymie, najprzód pozbawiony swęj godności i uwieziony przez Ferdynanda VII, odzyskawszy chwilowo wolność 1820 r., ostatecznie został skazany na wygnanie † 1824 r. Zostawił po sobie imię szlachetnego patryjoty.

Abadyci, dynastyja maurytańska, panująca w XI wieku w Sewillii. Było tu trzech królów tego nazwiska: Abad I, Abad II i Abad III, z których ostatni, pełen najpiękniejszych przymiotów, a zarazem znakomity poeta, pokonany w wojnie przez Alfonsa VI, króla Kastylii, i jego sprzymierzeńca Jussufa, założyciela monarchii marokańskiej Almorawidów, utracił Sewillię i jako więzień do Afryki wywieziony został.

Abadyjoci, szczątki Saracenów w IX w. osiedlonych na wyspie Kandyi, około 4,000 głów. W czasie wojny walczyli z Grekami.

Abadzy, Abadzechy, Abazechy, Abazowie, plemię czerkieskie na północnym stoku gór Kaukaskich.

Abafd, ob. Apaffi.

Abagatujewsk, miasto w gub. Irkuckiej na granicy Rosyi z Chinami przy ujściu r. Chajlara do Arguni.

Abaka v. Awaka, konopie manilskie, włókna gatunku bananu, rosnącego na wyspach Filipińskich, z których tamedzni mieszkańcy wyrabiają liny nader trwałe, ale nie dosyć giętkie.

Abakan, rzeka w gub. Jenisejskiej, wypływająca z gór Sajańskich; przebiegłszy około 350 wiorst wpada z lewej strony do r. Jeniseju; płóczkarnie złota; ziemia w okolicy tej rzeki odznacza się urodzajnością.

Abakański Ostróg, poniżej ujścia Abakanu, na prawym brzegu Jeniseju, 1,300 m. trudniących się rolnictwem, hodowlą bydła i przemysłem. Opodal A. Przewóz, wiele dawnych kamiennych mogił.

Abakańskie Góry, poczynają się przy ujściu r. Abakanu, ciągną po nad lewym brzegiem Jeniseju

i kończą pasmem Czujniskiem około Krasnojarska.

Abakuk ob. **Habakuk**.

Abalienatio, wyraz prawa cywilnego rzymskiego, oznaczający odstąpienie swojej własności, na rzecz drugiego.

Abaliget (Paplika), wioska sławna najpiękniejszą w całych Węgrzech *abaligecką pieczarą*, 500 st. długą; wypływa z niej strumień.

Abalus lub **Baltia**, nazwa mniemaną wyspy burzynowej u starożytnych na morzu Bałtyckim.

Abalak, wieś i pierwsza stacja na trakcie głównym z Tobolska do Syberyi Wschodniej nad rz. Irtyszem; monaster z cudownym obrazem Boga-Rodzicy. Opodal jezioro A.

Abana, potok wypływający z wschodniego stoku Libanu, płynie przez Damazek do pustyni, gdzie po krótkim biegu, bez śladu ginie w bagnach.

Abancourt (Karol Frérot), znakomity inżynier francuski. Kierował naczelnie biurem topograficznym, i wygotował znaną powszechnie mapę Szwajcaryi i Bawaryi. † r. 1801.

Abancourt (Karol Ksawery), minister wojny za Ludwika XVI. Obwiniony w czasie wypadków 20 sierpnia, jako nieprzyjaciel wolności, stawiony był przed sąd w Orleanie. Wiedziony potem do Paryża wraz z innymi więźniami, zamordowany został r. 1792 w Wersalu. **Abancourt** (Franciszek Ksawery), współczesny literat polski, współredaktor Dziennika Polskiego, wychodzącego we Lwowie 1861—1862. Autor wielu artykułów treści ekonomicznej i gospodarskiej.

Abanga, jeden z licznych narodów afrykańskich, opisany w r. 1871 przez znanego podróżnika Schweinfurtha; żyje na południe od narodu Nyam-Nyam (ob.); Ludożercy, różniący się od powyższych nieco bledszą skórą; istotnej czci bożej nie znają, choć mają wyraz na oznaczenie istoty najwyższej (Noro). Budują wyborne mieszkania i posiadają sztukę obrabiania żelaza.

Abano, miasteczko w Lombardyi, o 6 mil od Padwy, słynne od najdawniejszych czasów ze swych kąpeli siarczanych.

Abano albo **Apono** (Piotr), sławny lekarz i profesor; ur. r. 1250. Ściągnąwszy na siebie zarzut czarnoksięstwa, skazany został, przez inkwizycję na spalenie, lecz śmierć jego w r. 1316, uprzędiła wykonanie wyroku.

Abantowie, wojowniczy lud Peloponezu, przybyły tu z Tracyi. Założył on miasto **Aba**, sławne wyrocznią **Appollina**.

Abantydas, urodzony w Sycjonie, przywłaszczyciel najwyższej władzy w kraju. Kazał zamordować Klinijasa, którego obywatele do rządu powołali, wytepił wszystkich jego krewnych, a w końcu sam poległ z ręki Aratosa, syna Klinijasowego.

Abarbanel, ob. **Abrabanel**.

Abarca (don Joaquin), biskup Leonu, ur. 1780 w Aragonii, znany stronnik pretendenta hiszpańskiego Don-Karlosa, dla sprawy którego ciągle pracując, stanął wreszcie na czele gabinetu a po

upadku swego monarchy wygnany w r. 1839 z kraju, zamieszkał we Francyi; † 1844.

Abarim, łańcuch gór za Jordanem, noszących różne nazwiska. W czasie zdobycia Jerozolimy przez Chaldejczyków, Jeremiasz ukrywał tu arkę przymierza.

Abas, góra w Syrii, gdzie się Eufrat poczyną.

Abas, waga używana w Persyi do oznaczania ciężkości pereł; wyrównywa jedną ósmą karata.

Abascal (don Jose Fernando), wice-król Peru, ur. 1743, przedsięwziawszy wyprawę przeciwko Chili, Buenos-Ayres i Nowej Grenadzie, ogołocił z wojska prowincję Lima, i ułatwił tym sposobem powstanie, skutkiem którego król Ferdynand VII, rozkazał mu złożyć rządy w ręce generała Penzuela. † 1821 w Madrycie.

Abaton (miejsce nieprzystępne); w kościele gr. kat. ołtarz, znajdujący się za carskimi wrotami.

Abatos, wyspa na Nilu, gdzie się znajdowały groby Izdy i Ozyrysa.

Abauj-Turna, madziarska nazwa b. komitatu Turnańskiego, obecnie okręgu, jako (od r. 1850) połączonego z Abaujwarskim.

Abaujwar, niegdyś gród zburzony 1556 r. od którego wziął nazwę jeden z komitatów północnych w Węgrzech, obejmujący 62 $\frac{1}{10}$ mil k. po włączeniu do niego b. komitatu Turnańskiego; liczy 112 miast i 273 wsi oraz m. Koszyce, będące jego stolicą; około 160,000 m. mianowicie: Słowaków 40,500, Rusinów 10,000, Niemców 5,700, reszta Madziary; katolików 85,000, ew. ref. 43,550, ew. augs. 4, 300, gr. unit. 17,000, starozakonnych 10,000. Tu leży góra Tokaj, sławna swemi winnicami.

Abawa lub **Aban**, rzeka w Kurlandyi, płynąca od wschodu ku zachodowi i uchodząca do Windawy, pod wsią Szlokien.

Abazy-pasza, wódz turecki, pokonany przez Stan. Koniecpolskiego 1633 r. pod Paniowcami.

Abba, wyraz chaldejski znaczący „ojciec”. Od niego pochodzi **abbas**, opat czyli przełożony klasztoru.

Abbadie (Antoni i Arnold Michał) bracia, rodem z Irlandyi, naturalizowani we Francyi, znani, ze swoich podróży do Abissynii i innych krajów Afryki w celach naukowych odr. 1838 do 1854. Rezultaty swoich poszukiwań w dziedzinie etnografii i historii naturalnej, zamieszczali w rozmaitych dziennikach francuskich; z dzieł Arnolda A. najważniejsze: *Travaux récents sur la langue basque* (1859).

Abbadie (Jakób), francuski teolog ewangelicki XVII w. W języku polskim jest przekład jego dzieła: „Sztuka poznawania samego siebie,” (Wilno, 1830 tomów 2).

Abbakować, jest to oznaczać drogę splawną za pomocą beczek (baków) lub palów.

Abbas, stryj Machometa. Początkowo walczył przeciwko synowcowi, później wszakże był jednym z najgorliwszych jego stronników i męstwem swoim, ocalił życie Machometa w bitwie pod Honain. Umarł 652 r. Prawnuk jego Abul-Abbas został Kalifem i założycielem dynastyi **Abbasydów**.